

Csoportok I.

2014. február 14-15.

1. A csoport definíciói, példák
2. Diédercsoportok
3. Részcsoportok, generálás
4. Permutációk
5. Elem rendje, ciklikus csoportok

1. A csoport definíciói, példák

2. Diédercsoportok

3. Részcsoportok, generálás

4. Permutációk

5. Elem rendje, ciklikus csoportok

[Sz] V/1–2, XII/0,1; [F] I/1–4, II/1,3,4,6

Definíció

Algebrai struktúrán egy $\mathbb{A} = (A; F)$ párt értünk, ahol A nemüres halmaz, F pedig az A halmazon értelmezett műveletek egy halmaza. Az A halmazon értelmezett n -változós **művelet**:

$$f: A^n \rightarrow A, (a_1, \dots, a_n) \mapsto f(a_1, \dots, a_n).$$

Példa

- ▶ Kétfváltozós művelet: $f: A^2 \rightarrow A, (a_1, a_2) \mapsto a_1 * a_2$.
Az egész számok halmazán az összeadás (kivonás, szorzás) kétfváltozós művelet:

$$+: \mathbb{Z}^2 \rightarrow \mathbb{Z}, (a_1, a_2) \mapsto a_1 + a_2.$$

- ▶ Egyváltozós művelet: $f: A \rightarrow A$.
A nemnulla determinánsú 2×2 -es valós mátrixok halmazán az inverzképzés egyváltozós művelet:

$$^{-1}: \text{GL}_2(\mathbb{R}) \rightarrow \text{GL}_2(\mathbb{R}), M \mapsto M^{-1}.$$

algebrai struktúrák

algebrai struktúrák

algebrai struktúrák

algebrai struktúrák

algebrai struktúrák

algebrai struktúrák

Definíció

- (0) Az egyetlen kétváltozós művelettel rendelkező algebrát **grupoid**nak nevezük. Tehát $\mathbb{A} = (A; *)$ grupoid, ha A nemüres halmaz és $*$: $A^2 \rightarrow A$ kétváltozós művelet A -n.
- (1) Ha egy grupoid művelete asszociatív, akkor **félcsoport**nak nevezük.
- (2) Ha egy félcsoportban van **egységelem**, akkor **monoid**nak nevezük. Tehát az $\mathbb{A} = (A; *)$ félcsoport akkor monoid, ha létezik olyan $e \in A$ elem, amelyre

$$\forall a \in A : a * e = e * a = a.$$

- (3) Ha egy monoidban minden elemnek van **inverze**, akkor **csoport**nak nevezük. Tehát az $\mathbb{A} = (A; *)$ monoid (e egységelemmel) akkor csoport, ha

$$\forall a \in A \exists b \in A : a * b = b * a = e.$$

- (4) Ha egy csoport művelete kommutatív, akkor **Abel-csoport**nak nevezük.

Állítás

1. *Bármely grupoidban legfőljebb egy egységelem létezhet.*
2. *Bármely monoidban egy elemnek legfőljebb egy inverze lehet.*

Biz.

[Sz] V. fejezet, 2.4. és 2.17. Tétel.

Megjegyzés

Ha a művelet nem asszociatív, akkor létezhet egy elemnek több inverze is. (HF: Keressünk ilyen példákat!)

Példa

Csoport-e az alábbi műveletábrával megadott $(\{a, b, c, d\}; *)$ grupoid?

*	a	b	c	d		0	1	2	3	
a	a	b	c	d		0	0	1	2	3
b	b	c	d	a	\cong	1	1	2	3	0
c	c	d	a	b		2	2	3	0	1
d	d	a	b	c		3	3	0	1	2

(0) Minden $x, y \in \{a, b, c, d\}$ esetén $x * y$ értelmezett, és $x * y \in A$. ✓

(1) Az asszociativitást körülményes ellenőrizni, de teljesül. ✓

(2) Egységelem: a . ✓

(3) Inverzek: a inverze a , b inverze d , c inverze c , d inverze b . ✓

Tehát ez egy Abel-csoport.

Nevezzük át az elemeket: $a \mapsto 0$, $b \mapsto 1$, $c \mapsto 2$, $d \mapsto 3$.

Így már látható, hogy a $(\mathbb{Z}_4; +)$ csoporttal van dolgunk (álruhában):

$(\{a, b, c, d\}; *)$ és $(\mathbb{Z}_4; +)$ **izomorfak**.

Példa

Csoport-e az $(\mathbb{R}; *)$ grupoid, ahol $x * y = 5x + 5y - 2xy - 10$?

(0) Minden $x, y \in \mathbb{R}$ esetén $x * y$ értelmezett, és $x * y \in \mathbb{R}$. ✓

(1) Asszociativitás:

$$\begin{aligned}(x * y) * z &= 5(x * y) + 5z - 2(x * y)z - 10 \\ &= 5(5x + 5y - 2xy - 10) + 5z - 2(5x + 5y - 2xy - 10)z - 10 \\ &= 25x + 25y + 25z - 10xy - 10xz - 10yz + 4xyz - 60\end{aligned}$$

Hasonlóan számítandó ki $x * (y * z)$, és ugyanez jön ki (HF). ✓

(2) Egységelem: olyan e számot keresünk, hogy $\forall x : x * e = e * x = x$.

$$5x + 5e - 2xe - 10 = x \iff x(4 - 2e) = 10 - 5e$$

Ez $e = 2$ esetén (és csak akkor) teljesül minden x -re. ✓

(3) Inverzek: x inverze y , ha $x * y = 2$.

$$5x + 5y - 2xy - 10 = 2 \iff y(5 - 2x) = 12 - 5x$$

Látjuk, hogy $x = \frac{5}{2}$ -nek nincs inverze.

Tehát ez nem csoport (csak kommutatív monoid).

HF: Csoportot alkot-e az $\mathbb{R} \setminus \{\frac{5}{2}\}$ halmaz a $*$ művelettel?

Példa

Az alábbi H számhalmazok közül melyek alkotnak csoportot a szokásos összeadásra nézve?

- ▶ $H = \emptyset$: nem (nem is grupoid)
- ▶ $H = \{0\}$: igen (Abel-csoport)
- ▶ $H = \mathbb{C}, \mathbb{R}, \mathbb{Q}, \mathbb{Z}$: igen (Abel-csoport)
- ▶ $H = \mathbb{R}^+, \mathbb{Q}^+, \mathbb{N}$: nem (csak félcsoport)
- ▶ $H = \{\text{páros számok}\}$: igen (Abel-csoport)
- ▶ $H = \{\text{páratlan számok}\}$: nem (nem is grupoid)
- ▶ $H = \{\text{irracionális számok}\}$: nem (nem is grupoid)
- ▶ $H = \{\text{véges tizedestörtek}\}$: igen (Abel-csoport)

Példa

Az alábbi H számhalmazok közül melyek alkotnak csoportot a szokásos szorzásra nézve?

- ▶ $H = \emptyset$: nem (nem is grupoid)
- ▶ $H = \{1\}$: igen (Abel-csoport)
- ▶ $H = \mathbb{C}, \mathbb{R}, \mathbb{Q}, \mathbb{Z}$: nem (csak monoid)
- ▶ $H = \mathbb{C} \setminus \{0\}, \mathbb{R} \setminus \{0\}, \mathbb{Q} \setminus \{0\}$: igen (Abel-csoport)
- ▶ $H = \mathbb{Z} \setminus \{0\}$: nem (csak monoid)
- ▶ $H = \mathbb{R}^+, \mathbb{Q}^+$: igen (Abel-csoport)
- ▶ $H = \mathbb{N}$: nem (csak monoid)
- ▶ $H = \{\text{irracionális számok}\}$: nem (nem is grupoid)
- ▶ $H = \{\text{véges tizedestörtek}\} \setminus \{0\}$: nem (csak monoid)

Példa

Csoportot alkot-e az $\mathbb{R} \times \mathbb{R}$ halmaz az alábbi $*$ művelettel?

$$(a, b) * (c, d) := (ac - bd, ad + bc).$$

Hosszas számolás helyett vegyük észre, hogy ez éppen a komplex számok szorzása! Tehát $(\mathbb{R} \times \mathbb{R}; *)$ nem csoport, de $(\mathbb{R} \times \mathbb{R} \setminus \{(0, 0)\}; *)$ már Abel-csoport.

Példa

Kvaterniócsoport: $Q = (\{\pm 1, \pm i, \pm j, \pm k\}; \cdot)$ (HF: [F] II/6)

Példa

$(\mathcal{P}(U); \Delta)$ Abel-csoport, de $(\mathcal{P}(U); \cup)$ általában csak monoid (ha $U = \emptyset$, akkor Abel-csoport).

Példa

- ▶ $(\mathbb{Z}_{12}; +)$: Abel-csoport
- ▶ $(\mathbb{Z}_{12}; \cdot)$: csak monoid
- ▶ $(\mathbb{Z}_{12} \setminus \{\bar{0}\}; \cdot)$: nem is grupoid
- ▶ $(\mathbb{Z}_{13} \setminus \{\bar{0}\}; \cdot)$: Abel-csoport
- ▶ $(\mathbb{Z}_{12}^*; \cdot)$: Abel-csoport
- ▶ $(\mathbb{R}^{n \times n}; \cdot)$: csak monoid
- ▶ $GL_n(\mathbb{R}) = \{M \in \mathbb{R}^{n \times n} : \det(M) \neq 0\}$:
 $n = 1$ esetén Abel-csoport, $n \geq 2$ esetén nemkommutatív csoport
- ▶ $SL_n(\mathbb{R}) = \{M \in \mathbb{R}^{n \times n} : \det(M) = 1\}$:
 $n = 1$ esetén Abel-csoport, $n \geq 2$ esetén nemkommutatív csoport
- ▶ $GL_n(\mathbb{Z}) = \{M \in \mathbb{Z}^{n \times n} : \det(M) \neq 0\}$: csak monoid
- ▶ $SL_n(\mathbb{Z}) = \{M \in \mathbb{Z}^{n \times n} : \det(M) = 1\}$:
 $n = 1$ esetén Abel-csoport, $n \geq 2$ esetén nemkommutatív csoport

Definíció

Legyen $*$ egy kétváltozós művelet a nemüres A halmazon.

1. $*$ **invertálható** művelet, ha bármely $a, b \in A$ elemek esetén az $a * x = b$, illetve $y * a = b$ egyenleteknek **legalább** egy megoldása van.
2. $*$ **kancellatív** művelet, ha bármely $a, b \in A$ elemek esetén az $a * x = b$, illetve $y * a = b$ egyenleteknek **legfeljebb** egy megoldása van.

Megjegyzés

A kancellativitás így is megfogalmazható: $\forall a, x_1, x_2, y_1, y_2 \in A$:

$$a * x_1 = a * x_2 \implies x_1 = x_2;$$

$$y_1 * a = y_2 * a \implies y_1 = y_2.$$

Definíció

Legyen $*$ egy kétváltozós művelet a nemüres A halmazon. Tetszőleges $a \in A$ esetén definiáljuk az a -val való balról szorzást és az a -val való jobbról szorzást:

$$\lambda_a: A \rightarrow A, x \mapsto a * x, \quad \rho_a: A \rightarrow A, x \mapsto x * a.$$

Állítás

Legyen $*$ egy kétváltozós művelet a nemüres A halmazon.

1. $*$ invertálható $\iff \forall a \in A: \lambda_a$ és ρ_a szürjektív.
2. $*$ kancellatív $\iff \forall a \in A: \lambda_a$ és ρ_a injektív.

Biz.

HF

Következmény

Véges alaphalmaz esetén az invertálhatóság és a kancellativitás egymással ekvivalens.

Biz.

Skatulya-elv. (HF)

Definíció (I)

Az $\mathbb{A} = (A; *)$ félcsoportot **csoportnak** nevezzük, ha van egységeleme, és minden elemének van inverze.

Definíció (II)

Az $\mathbb{A} = (A; *)$ félcsoportot **csoportnak** nevezzük, ha $*$ invertálható művelet.

Tétel

A csoport két definíciója ekvivalens egymással.

Biz.

[Sz] XII. fejezet, 1.4. Tétel.

Állítás

Legyen $*$ egy kétváltozós művelet a nemüres A halmazon.

1. Ha $(A; *)$ csoport, akkor $*$ kancellatív.
2. Ha $*$ asszociatív és kancellatív, akkor $(A; *)$ csoport, *feltéve, hogy A véges.*

Biz.

1. [Sz] XII. fejezet, 1.1. Tétel.

$$\begin{aligned}a * x_1 = a * x_2 &\implies a^{-1} * (a * x_1) = a^{-1} * (a * x_2) \\ &\implies (a^{-1} * a) * x_1 = (a^{-1} * a) * x_2 \\ &\implies x_1 = x_2\end{aligned}$$

2. Ha A véges, akkor a kancellativitásból következik az invertálhatóság, tehát $(A; *)$ csoport a (II) definíció értelmében.

Példa

Az $(\mathbb{N}; +)$ félcsoport kancellatív, de nem invertálható (és így nem is csoport).

1. A csoport definíciói, példák
2. Diédercsoportok
3. Részcsoportok, generálás
4. Permutációk
5. Elem rendje, ciklikus csoportok

[Sz] XII/0; [F] II/6

Példa

Egy tetszőleges nemüres A halmaz összes **transzformációi** monoidot alkotnak.

Példa

Egy tetszőleges nemüres A halmaz összes **permutációi** csoportot alkotnak, ez az A feletti **szimmetrikus csoport**.

Példa

A sík összes egybevágósági transzformációi (nemkommutatív) csoportot alkotnak a transzformációk szorzására (egymás utáni végrehajtás).

Egy tetszőleges síkidomot önmagába képező egybevágóságok **részcsoportot** alkotnak ebben a csoportban (a síkidom szimmetriacsoportja). Rajzoljunk olyan alakzatot, amelynek szimmetriacsoportja

- ▶ egyelemű;
- ▶ kételemű;
- ▶ háromelemű;
- ▶ négyelemű;
- ▶ n -elemű;
- ▶ megszámlálhatóan végtelen;
- ▶ kontinuum számosságú.

Tétel

A sík egybevágóságainak csoportját *generálják* a tengelyes tükrözések.

Biz.

Az egybevágóságok a következők:

- ▶ tengelyes tükrözések;
- ▶ forgatások (két tükrözés szorzata, HF);
- ▶ eltolások (két tükrözés szorzata, HF);
- ▶ csúsztatva tükrözések (három tükrözés szorzata, HF).

Definíció

A szabályos n -szög szimmetriacsoportját **n -edfokú diédercsoportnak** nevezzük és D_n -nel jelöljük. (D_2 : Klein-csoport)

A D_n csoportnak $2n$ eleme van: n forgatás és n tükrözés.

Jelölje f_k sokszög középpontja körüli $\frac{2k\pi}{n}$ szögű forgatást ($0 \leq k \leq n-1$), és legyenek a tükrözések t_0, t_1, \dots, t_{n-1} (a tengelyeket pozitív körüljárás szerint számozzuk; két „szomszédos” tengely $\frac{\pi}{n}$ szöget zár be egymással). Ekkor $D_n = \{\text{id} = f_0, f_1, \dots, f_{n-1}, t_0, t_1, \dots, t_{n-1}\}$.

Állítás

Minden $k \in \{0, 1, \dots, n-1\}$ esetén

1. $f_k = f_1^k$;
2. $t_k = t_0 \cdot f_k = t_0 \cdot f_1^k$.

Biz.

HF

Következmény

A D_n csoportot generálja $f := f_1$ és $t := t_0$:

$$D_n = [f, t] = \{\text{id}, f, f^2, \dots, f^{n-1}, t, tf, tf^2, \dots, tf^{n-1}\}.$$

Állítás

Ha t és f helyet cserél, akkor f „invertálódik”: $ft = tf^{-1}$.

Sőt, minden $k \in \mathbb{Z}$ esetén $f^k t = tf^{-k}$.

Biz.

HF

Példa

Számoljunk D_{10} -ben! Emlékeztető: $D_{10} = \{\text{id}, f, \dots, f^9, t, tf, \dots, tf^9\}$.

- ▶ $f^5 \cdot f^9 = f^{14} = f^4$
- ▶ $f^{2013} = f^3$
- ▶ $f^{-2013} = f^7$
- ▶ $tf^7 \cdot f^9 = tf^{16} = tf^6$
- ▶ $f^9 \cdot tf^7 = tf^{-9}f^7 = tf^{-2} = tf^8$
- ▶ $tf^9 \cdot tf^7 = ttf^{-9}f^7 = f^{-2} = f^8$
- ▶ $(tf^7)^{-1} = f^{-7}t^{-1} = f^3t = tf^{-3} = tf^7$ (nem véletlen!)
- ▶ $(tf^7)^{2013} = tf^7$ (ez sem véletlen...)
- ▶ $x \cdot tf^4 = tf^5 \iff x = tf^5 \cdot (tf^4)^{-1} = tf^5 \cdot f^{-4}t = tft = ttf^{-1} = f^9$

1. A csoport definíciói, példák
2. Diédercsoportok
3. Részcsoportok, generálás
4. Permutációk
5. Elem rendje, ciklikus csoportok

[Sz] X/2, XII/1; [F] II/1,3

Definíció

Legyen $\mathbb{A} = (A; *)$ egy grupoid, és $B \subseteq A$. Azt mondjuk, hogy a B halmaz **zárt** a $*$ műveletre, ha

$$\forall b_1, b_2 \in B : b_1 * b_2 \in B.$$

Ha B **nemüres** zárt halmaz, akkor B grupoidot alkot a $*$ művelettel (pontosabban annak B -re való megszorításával).

Ezt a $\mathbb{B} = (B; *)$ grupoidot \mathbb{A} **részgrupoidjának** nevezzük.

Jelölés $\mathbb{B} \leq \mathbb{A}$.

Megjegyzés

Tetszőleges algebra esetén hasonlóan definiálható a zárt részhalmaz (zárt *minden* műveletre) és a **részalgebra** fogalma.

Példa

Részgrupoidot alkot-e a B halmaz az alábbi grupoidban?

$$\mathbb{A} = \begin{array}{c|cccc} \cdot & a & b & c & d \\ \hline a & a & b & c & b \\ b & b & b & b & b \\ c & c & b & c & a \\ d & d & b & b & a \end{array}$$

- ▶ $B = \emptyset$: zárt, de nem részgrupoid.
- ▶ $B = \{c, d\}$: nem, mert $c \cdot d = a \notin \{c, d\}$.
- ▶ $B = \{a, b\}$: igen, mert $a \cdot a, a \cdot b, b \cdot a, b \cdot b \in \{a, b\}$.
- ▶ $B = \{a, b, d\}$: igen, mert ...
- ▶ $B = \{a, c, d\}$: nem, mert $d \cdot c = b \notin \{a, c, d\}$.
- ▶ $B = \{d\}$: nem, mert $d \cdot d = a \notin \{d\}$.

Jelölés

Ezentúl a csoportműveletet \cdot jelöli, az egységelemet 1 , a g elem inverzét pedig g^{-1} . A $(G; \cdot)$ csoportot gyakran csak G -vel jelöljük.

Definíció

Ha $(G; \cdot)$ csoport, $\emptyset \neq H \subseteq G$, és a $(H; \cdot)$ részgrupoid maga is csoport, akkor azt mondjuk, hogy $(H; \cdot)$ **részcsoportha** $(G; \cdot)$ -nek.

Állítás

Tetszőleges $(G; \cdot)$ csoport és $\emptyset \neq H \subseteq G$ esetén H akkor és csak akkor részcsoportha $(G; \cdot)$ -nek, ha

- (0) H zárt a szorzásra: $\forall h_1, h_2 \in H : h_1 \cdot h_2 \in H$;
- (2) H tartalmazza G egységelemét: $1_G \in H$;
- (3) H zárt az inverzképzésre: $\forall h \in H : h^{-1} \in H$.

Biz.

Az elegendőség nyilvánvaló. A szükségességhez tegyük fel, hogy $(H; \cdot)$ csoport, és jelölje 1_H az egységelemét. Ekkor tetszőleges $h \in H$ esetén

$$1_H \cdot h = 1_G \cdot h \text{ (miért?)}, \text{ és így } 1_H = 1_G \text{ (miért?).}$$

Tehát $1_G = 1_H \in H$.

Bármely $h \in H$ elemnek van inverze a H csoportban (mondjuk h'), és van inverze a G csoportban is (h^{-1}). Ekkor

$$h'(hh^{-1}) = h' \cdot 1 = h';$$

$$(h'h)h^{-1} = 1 \cdot h^{-1} = h^{-1}.$$

Tehát $h^{-1} = h' \in H$.

Példa

\mathbb{N}_0 részalgebrája a $(\mathbb{Z}; +)$ csoportnak, de nem részcsoporthja (csak részmonoid).

Tétel

Részcsoporthok metszete is részcsoporth. Precízebben: ha H_1 és H_2 részcsoporthjai a G csoportnak, akkor $H_1 \cap H_2$ is részcsoporth.

Biz.

(0) Zártság: legyen $a, b \in H_1 \cap H_2$

$$\left. \begin{array}{l} a, b \in H_1 \implies ab \in H_1 \text{ mert } H_1 \text{ rcsop.} \\ a, b \in H_2 \implies ab \in H_2 \text{ mert } H_2 \text{ rcsop.} \end{array} \right\} \implies ab \in H_1 \cap H_2. \checkmark$$

(2) Egységelem:

$$\left. \begin{array}{l} 1 \in H_1 \text{ mert } H_1 \text{ rcsop.} \\ 1 \in H_2 \text{ mert } H_2 \text{ rcsop.} \end{array} \right\} \implies 1 \in H_1 \cap H_2. \checkmark$$

(3) Inverzek: legyen $a \in H_1 \cap H_2$

$$\left. \begin{array}{l} a^{-1} \in H_1 \text{ mert } H_1 \text{ rcsop.} \\ a^{-1} \in H_2 \text{ mert } H_2 \text{ rcsop.} \end{array} \right\} \implies a^{-1} \in H_1 \cap H_2. \checkmark$$

□

Megjegyzés

A tétel nem csak kettő, hanem több részcsoporthra is érvényes (akár végtelen sokra is!).

Definíció

Legyen G egy csoport, és $B \subseteq G$. A B halmaz által **generált részcsoport** a **legsűkebb** olyan részcsoport, ami tartalmazza B -t:

$$[B] = \bigcap_{B \subseteq H \leq G} H.$$

Megjegyzés

Az üres halmaz generátuma a legsűkebb részcsoport: $[\emptyset] = \{1_G\}$.

Megjegyzés

Hasonló módon definiálható a **generált részfélcsoport**, **részgrupoid**, **részalgebra** fogalma is.

Definíció

Ha $[B] = G$, akkor azt mondjuk, hogy B **generátorrendszere** a G csoportnak.

Állítás

A $(G; \cdot)$ csoportban a $B \subseteq G$ részhalmaz által generált részcsoport azokból az elemekből áll, amelyek megkaphatók B elemeiből (és az egységelemből) szorzás és inverzképzés véges számú alkalmazásával:

$$[B] = \{b_1^{\varepsilon_1} \cdots b_n^{\varepsilon_n} : n \in \mathbb{N}_0, b_1, \dots, b_n \in B, \varepsilon_1, \dots, \varepsilon_n = \pm 1\}.$$

Biz.

[Sz] XII. fejezet, 1.6. Tétel.

Példa

Határozzuk meg a megadott halmazok által generált részgrupoidot az alábbi grupoidban.

$$\mathbb{A} = \begin{array}{c|cccc} \cdot & a & b & c & d \\ \hline a & a & b & c & b \\ b & b & b & b & b \\ c & c & b & c & a \\ d & d & b & b & a \end{array}$$

- ▶ $[\emptyset] = \emptyset$, de ez nem alkot grupoidot.
- ▶ $[c, d] = \{c, d, a, b\}$ ($a = d \cdot d$, $b = d \cdot c$)
- ▶ $[a, b] = \{a, b\}$ (már eleve zárt volt)
- ▶ $[a, b, d] = \{a, b, d\}$ (már eleve zárt volt)
- ▶ $[a, c, d] = \{a, c, d, b\}$ ($b = a \cdot d$)
- ▶ $[d] = \{d, a, b\}$ ($a = d \cdot d$, $b = a \cdot d$)

Példa

Határozzuk meg a $(\mathbb{C}; +)$ csoportban a megadott részhalmaz generátumát.

- ▶ $[6, 8] = \{\text{páros számok}\}$
- ▶ $[6, 10, 15] = \mathbb{Z}$
- ▶ $[\frac{1}{2}, \frac{1}{3}] = \{\frac{k}{6} : k \in \mathbb{Z}\}$
- ▶ $[1, i] = \mathbb{Z}[i]$
- ▶ $\{z \in \mathbb{C} : |z| = 1\} = \mathbb{C}$

Példa

Határozzuk meg a $(\mathbb{C}^*; \cdot)$ csoportban a megadott részhalmaz generátumát.

- ▶ $\{\{\text{prímszámok}\}\} = \mathbb{Q}^+$
- ▶ $[\frac{1}{2}, \frac{1}{3}] = \{2^k 3^l : k, l \in \mathbb{Z}\}$
- ▶ $[1, i] = \{1, -1, i, -i\}$
- ▶ $\{z \in \mathbb{C} : |z| = 1\} = \{z \in \mathbb{C} : |z| = 1\}$

Példa

Határozzuk meg a B részhalmaz által generált részcsoportot a G csoportban.

- ▶ $B = \{\bar{4}, \bar{10}\}$, $G = \mathbb{Z}_{12}$
 $[B] = \{\bar{0}, \bar{2}, \bar{4}, \bar{6}, \bar{8}, \bar{10}\} \cong \mathbb{Z}_6$
- ▶ $B = \{\bar{4}, \bar{10}\}$, $G = \mathbb{Z}_{13}$
 $[B] = \{\bar{0}, \bar{1}, \bar{2}, \bar{3}, \bar{4}, \bar{5}, \bar{6}, \bar{7}, \bar{8}, \bar{9}, \bar{10}, \bar{11}, \bar{12}\} = \mathbb{Z}_{13}$
- ▶ $B = \{\bar{5}, \bar{7}\}$, $G = \mathbb{Z}_{12}^*$
 $[B] = \{\bar{1}, \bar{5}, \bar{7}, \bar{11}\} = \{\bar{1}, -\bar{1}, \bar{5}, -\bar{5}\} \cong$ Klein-féle csoport
- ▶ $B = \{\bar{5}\}$, $G = \mathbb{Z}_{13}^*$
 $[B] = \{\bar{1}, \bar{5}, \bar{8}, \bar{12}\} = \{\bar{1}, -\bar{1}, \bar{5}, -\bar{5}\} \cong \mathbb{Z}_4$
- ▶ $B = \{t, tf^6\}$, $G = D_{12}$
 $[B] = \{f^0, f^6, t, tf^6\} \cong$ Klein-féle csoport
- ▶ $B = \{f^2, tf\}$, $G = D_8$
 $[B] = \{f^0, f^2, f^4, f^6, tf, tf^3, tf^5, tf^7\} \cong D_4$

1. A csoport definíciói, példák
2. Diédercsoportok
3. Részcsoportok, generálás
4. Permutációk
5. Elem rendje, ciklikus csoportok

Példa

Adott nemüres A halmaz összes **permutációi** (vagyis az $A \rightarrow A$ bijekciók) csoportot alkotnak a leképezésszorozásra nézve.

Definíció

Az $A = \{1, 2, \dots, n\}$ halmaz összes permutációi alkotta csoportot **n -edfokú szimmetrikus csoportnak** nevezzük, és S_n -nel jelöljük.

Egy $\pi \in S_n$ permutációt megadhatunk úgy, hogy $\{1, 2, \dots, n\}$ minden eleme alá odaírjuk a π melletti képét:

$$\begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & \cdots & n \\ 1\pi & 2\pi & 3\pi & \cdots & n\pi \end{pmatrix}.$$

Vegyük észre, hogy π bijektivitása azt jelenti, hogy a mátrix alsó sorában az $1, 2, \dots, n$ számok egy **permutációja** van.

Példa

Számítsuk ki S_6 -ban a $\pi\rho$, $\rho\pi$, π^{-1} és π^{2013} permutációkat, ahol

$$\pi = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 \\ 3 & 5 & 1 & 2 & 6 & 4 \end{pmatrix}, \quad \rho = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 \\ 2 & 3 & 1 & 4 & 6 & 5 \end{pmatrix}.$$

$$\pi\rho = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 \\ 1 & 6 & 2 & 3 & 5 & 4 \end{pmatrix}$$

$$\rho\pi = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 \\ 5 & 1 & 3 & 2 & 4 & 6 \end{pmatrix}$$

$$\pi^{-1} = \begin{pmatrix} 3 & 5 & 1 & 2 & 6 & 4 \\ 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 \\ 3 & 4 & 1 & 6 & 2 & 5 \end{pmatrix}$$

$$\pi^2 = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 \\ 1 & 6 & 3 & 5 & 4 & 2 \end{pmatrix} \implies \pi^4 = \text{id} \implies \pi^{2013} = (\pi^4)^{503} \cdot \pi = \pi$$

Definíció

Legyenek $a_1, \dots, a_k \in \{1, 2, \dots, n\}$ különböző elemek, és legyen $\pi \in S_n$ az alábbi permutáció:

$$a_1\pi = a_2, a_2\pi = a_3, \dots, a_{k-1}\pi = a_k, a_k\pi = a_1 \text{ és} \\ b\pi = b \text{ ha } b \notin \{a_1, \dots, a_k\}.$$

Ezt a π permutációt röviden így jelöljük: $\pi = (a_1 a_2 \cdots a_{k-1} a_k)$ és **ciklikus permutációnak** vagy röviden **ciklusnak** nevezzük.

Definíció

Két ciklus **idegen**, ha **mozgatott elemeik** halmaza diszjunkt.

Tétel

Ha π és ρ idegen ciklusok, akkor fölcserélhetőek, azaz $\pi\rho = \rho\pi$.

Biz.

[Sz] II. fejezet, 6.9. Tétel. □

Tétel

Minden S_n -beli permutáció előáll páronként idegen ciklusok szorzataként, és ez az előállítás a tényezők sorrendjétől eltekintve egyértelmű.

Biz.

[Sz] II. fejezet, 6.11. Tétel. □

Példa

Bontsuk idegen ciklusok szorzatára az alábbi π és ρ permutációkat, majd számítsuk ki 99-edik hatványukat:

$$\pi = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 \\ 3 & 5 & 1 & 2 & 6 & 4 \end{pmatrix}, \quad \rho = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 \\ 2 & 3 & 1 & 4 & 6 & 5 \end{pmatrix}.$$

$$\begin{aligned} \pi = (13)(2564) &\implies \pi^{99} = ((13)(2564))^{99} = (13)^{99}(2564)^{99} = \\ &= (13)^{2 \cdot 49 + 1} \cdot (2564)^{4 \cdot 24 + 3} = (13)^1 (2564)^3 = (13)(2465) = \\ &= \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 \\ 3 & 4 & 1 & 6 & 2 & 5 \end{pmatrix} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \rho = (123)(56) &\implies \rho^{99} = ((123)(56))^{99} = (123)^{99}(56)^{99} = \\ &= (123)^{3 \cdot 33} \cdot (56)^{2 \cdot 49 + 1} = \text{id} \cdot (56)^1 = (56) = \\ &= \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 \\ 1 & 2 & 3 & 4 & 6 & 5 \end{pmatrix} \end{aligned}$$

Példa

Adjuk meg idegen ciklusok szorzataként az alábbi permutációt:

$$(134)(3247)(14527) = (173)(25)(4) = (173)(25)$$

Példa

Oldjuk meg S_6 -ban az $(123)(2345)\pi(456) = (134)$ egyenletet.

szorozzunk be **balról** $(123)^{-1}$ -zel: $(2345)\pi(456) = (321)(134)$

szorozzunk be **balról** $(2345)^{-1}$ -zel: $\pi(456) = (5432)(321)(134)$

szorozzunk be **jobbról** $(456)^{-1}$ -zel: $\pi = (5432)(321)(134)(654)$

számoljuk ki: $\pi = (165)(24)$

Az első két lépés összevonható:

szorozzunk be **balról** $[(123)(2345)]^{-1} = (5432)(321)$ -gyel.

Tetszőleges csoportban az $axb = c$ egyenlet egyetlen megoldása

$$x = a^{-1}cb^{-1}.$$

Példa

Oldjuk meg S_4 -ben a $\pi^2 = (134)$ egyenletet.

Egy S_4 -beli permutáció ciklusszerkezete ötféle lehet:

$$\pi = (), (\bullet \bullet), (\bullet \bullet \bullet), (\bullet \bullet \bullet \bullet), (\bullet \bullet)(\bullet \bullet)$$

$$\pi^2 = (), (), (\bullet \bullet \bullet), (\bullet \bullet)(\bullet \bullet), ()$$

Tehát π csak egy hármas ciklus lehet.

Ekkor $\pi^3 = \text{id}$ miatt $\pi^2 = \pi^{-1} = (134)$,
és így $\pi = (143)$ az egyetlen megoldás.

Definíció

A 2 hosszúságú ciklusokat, vagyis az (ij) alakú permutációkat **transzpozícióknak** nevezzük.

Tétel

Az S_n csoportot generálják a transzpozíciók, azaz minden S_n -beli permutáció előáll transzpozíciók szorzataként.

Biz.

[Sz] II. fejezet, 6.15. Következmény.

Elég ciklusokra bizonyítani.

$$(a_1 a_2 \cdots a_{k-1} a_k) = (a_1 a_2)(a_1 a_3) \cdots (a_1 a_k)$$

Példa

$$\pi = (13)(2564) = (13)(25)(26)(24)$$

vagy

$$\pi \cdot (13)(25)(45)(56) = \text{id} \implies \pi = (56)(45)(25)(13)$$

1. A csoport definíciói, példák
2. Diédercsoportok
3. Részcsoportok, generálás
4. Permutációk
5. Elem rendje, ciklikus csoportok

[Sz] XII/2; [F] II/5

Példa

Határozzuk meg a $[2]$ és $[i]$ részcsoportokat a \mathbb{C}^* csoportban.

Általánosan: $[a] = \{a^k : k \in \mathbb{Z}\} = \{\dots, a^{-2}, a^{-1}, a^0, a^1, a^2, \dots\}$

k	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2^k	$\frac{1}{32}$	$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$	1	2	4	8	16	32	64	128	256
i^k	$-i$	1	i	-1	$-i$	1	i	-1	$-i$	1	i	-1	$-i$	1

Az első esetben a hatványok mind különbözőek, ezért $[2] \cong \mathbb{Z}$

A második esetben négyes periodicitást tapasztalunk, ezért $[i] \cong \mathbb{Z}_4$.

Definíció

Legyen $\mathbb{A} = (A; *)$ és $\mathbb{B} = (B; \oplus)$ két csoport (vagy csak grupoid). Azt mondjuk, hogy a $\varphi: A \rightarrow B$ leképezés **izomorfizmus** \mathbb{A} -ból \mathbb{B} -be, ha

1. φ bijektív leképezés, és
2. φ **felcserélhető a műveletekkel**, azaz

$$\forall a_1, a_2 \in A: (a_1 * a_2)\varphi = a_1\varphi \oplus a_2\varphi.$$

Ha létezik $\varphi: \mathbb{A} \rightarrow \mathbb{B}$ izomorfizmus, akkor azt mondjuk, hogy \mathbb{A} és \mathbb{B} **izomorf** (jelölés: $\mathbb{A} \cong \mathbb{B}$).

Egy tetszőleges $(G; \cdot)$ csoportban egy a elemet hatványozva két eset lehetséges:

(1) A hatványok mind különbözőek.

Ekkor $\varphi: (\mathbb{Z}, +) \rightarrow ([a]; \cdot)$, $k \mapsto a^k$ izomorfizmus, ezért $([a]; \cdot) \cong (\mathbb{Z}, +)$.

- ▶ Szürjektivitás: $[a]$ minden eleme előáll a^k alakban.
- ▶ Injektivitás: feltettük, hogy $k \neq l$ esetén $a^k \neq a^l$.
- ▶ Művelettartás: $(k + l)\varphi = a^{k+l} = k\varphi \cdot l\varphi = a^k \cdot a^l$.

Egy tetszőleges $(G; \cdot)$ csoportban egy a elemet hatványozva két eset lehetséges:

- (2) A hatványok között van ismétlődés: $\exists i < j : a^i = a^j \implies a^{j-i} = 1$.
Legyen n a legkisebb **pozitív** kitevő, amelyre $a^n = 1$.

Az $a^0, a^1, a^2, \dots, a^{n-1}$ hatványok páronként különbözőek (miért?) és minden más hatvány ezek valamelyikével megegyezik:
 $k = nq + r$ esetén $a^k = a^{nq+r} = (a^n)^q \cdot a^r = 1^q \cdot a^r = a^r$.

Ekkor $\varphi: (\mathbb{Z}_n, +) \rightarrow ([a]; \cdot), \bar{k} \mapsto a^k$ izomorfizmus, ezért $([a]; \cdot) \cong (\mathbb{Z}_n, +)$.

- ▶ Jóldefiniáltság: $k \equiv \ell \pmod{n} \implies a^k = a^\ell$.
- ▶ Szürjektivitás: $[a]$ minden eleme előáll a^k ($k = 0, 1, \dots, n-1$) alakban.
- ▶ Injektivitás: $k \not\equiv \ell \pmod{n} \implies a^k \neq a^\ell$.
- ▶ Művelettartás: $(\bar{k} + \bar{\ell}) \varphi = \overline{k+\ell} \varphi = a^{k+\ell} = \bar{k} \varphi \cdot \bar{\ell} \varphi = a^k \cdot a^\ell$.

Definíció

Az $a \in G$ elem **rendjén** azt a legkisebb n pozitív egész számot értjük, amelyre $a^n = 1$.

Ha nincs ilyen n , akkor azt mondjuk, hogy a rendje végtelen.

Az a elem rendjét $o(a)$ jelöli:

$$o(a) = \min \{n \in \mathbb{N} : a^n = 1\}.$$

Definíció

A véges G **csoport rendjén** elemeinek számát értjük.

Definíció

A G csoportot **ciklikus csoportnak** nevezzük, ha egyetlen elemmel generálható: $\exists a \in G : [a] = G$.

Megjegyzés

Az a elem rendje nem más, mint az általa generált részcsoporthoz tartozó $[a]$ rendje:

$$o(a) = |[a]| \quad (\text{ha véges}).$$

Tétel

Egy csoport akkor és csak akkor ciklikus, ha izomorf a $\mathbb{Z}, \mathbb{Z}_2, \mathbb{Z}_3, \mathbb{Z}_4, \dots$ csoportok valamelyikével.

Biz.

[Sz] XII. fejezet, 2.8. Tétel (+2.4. Állítás, 2.6. Tétel).

Láttuk, hogy ha $G = [a]$, akkor vagy $G \cong \mathbb{Z}$ (első eset),
vagy $G \cong \mathbb{Z}_{o(a)}$ (második eset).

Az világos, hogy ezek a csoportok ciklikusak: $\mathbb{Z} = [1]$, $\mathbb{Z}_n = [\bar{1}]$.

Tétel

Ciklikus csoport minden részcsoportja is ciklikus.

Biz.

[Sz] XII. fejezet, 2.10. Tétel.

Legyen $\{1\} \neq H \leq G = [a]$. Legyen n a legkisebb **pozitív** kitevő, amelyre $a^n \in H$. (Miért létezik ilyen?) Ekkor $[a^n] = H$.

1. $[a^n] \subseteq H$: Világos, hiszen $a^n \in H \implies [a^n] \subseteq H$.
2. $H \subseteq [a^n]$: Legyen $h = a^k \in H$ tetszőleges elem.
Osszuk el k -t maradékosan n -nel:

$$k = nq + r, \quad 0 \leq r < n - 1.$$

Ekkor a^r kifejezhető H -beli elemekkel:

$$a^r = a^{nq+r} \cdot a^{-nq} = h \cdot (a^n)^{-q} \in H,$$

így n minimalitása miatt $r = 0$. Tehát $h = a^{nq} \in [a^n]$.

Példa

Határozzuk meg az $a \in G$ elem rendjét, illetve az $[a] \leq G$ részcsoportot.

- ▶ $G = \mathbb{C}^*$, $a = 2$: $o(a) = \infty$, $[a] = \{\dots, \frac{1}{4}, \frac{1}{2}, 1, 2, 4, 8, \dots\}$
- ▶ $G = \mathbb{C}^*$, $a = i$: $o(a) = 4$, $[a] = \{1, -1, i, -i\}$
- ▶ $G = \mathbb{C}^*$, $a = -\frac{1}{2} + \frac{\sqrt{3}}{2}i$: $o(a) = 3$, $[a] = \left\{1, -\frac{1}{2} \pm \frac{\sqrt{3}}{2}i\right\}$
- ▶ $G = \mathbb{C}$, $a = 2$: $o(a) = \infty$, $[a] = \{\dots, -4, -2, 0, 2, 4, 6, \dots\}$
- ▶ $G = \mathbb{C}$, $a = i$: $o(a) = \infty$, $[a] = \{\dots, -2i, -i, 0, i, 2i, 3i, \dots\}$
- ▶ $G = \mathbb{Z}_{12}^*$, $a = \bar{5}$: $o(a) = 2$, $[a] = \{\bar{1}, \bar{5}\}$
- ▶ $G = \mathbb{Z}_{13}^*$, $a = \bar{5}$: $o(a) = 4$, $[a] = \{\bar{1}, \bar{5}, \bar{8}, \bar{12}\}$
- ▶ $G = \mathbb{Z}_{12}$, $a = \bar{10}$: $o(a) = 6$, $[a] = \{\bar{0}, \bar{2}, \bar{4}, \bar{6}, \bar{8}, \bar{10}\}$
- ▶ $G = \mathbb{Z}_{13}$, $a = \bar{10}$: $o(a) = 13$, $[a] = \{\bar{0}, \bar{1}, \dots, \bar{12}\}$
- ▶ $G = \mathbb{Z}_{35}$, $a = \bar{10}$: $o(a) = 7$, $[a] = \{\bar{0}, \bar{5}, \bar{10}, \bar{15}, \bar{20}, \bar{25}, \bar{30}\}$

Példa

Határozzuk meg az $a \in G$ elem rendjét, illetve az $[a] \leq G$ részcsoportot.

- ▶ $G = D_{12}$, $a = f^{10}$: $o(a) = 6$, $[a] = \{\text{id}, f^2, f^4, f^6, f^8, f^{10}\}$
- ▶ $G = D_{12}$, $a = tf^{10}$: $o(a) = 2$, $[a] = \{\text{id}, tf^{10}\}$
- ▶ $G = S_9$, $a = (368)$: $o(a) = 3$, $[a] = \{\text{id}, (368), (386)\}$
- ▶ $G = S_9$, $a = (368)(45)$: $o(a) = 6$,
 $[a] = \{\text{id}, (368), (386), (368)(45), (386)(45)\}$
- ▶ $G = S_9$, $a = (368)(46)$: $o(a) = 4$,
 $[a] = \{\text{id}, (3468), (36)(48), (3864)\}$
- ▶ $G = S_9$, $a = (12)(345)(6789)$: $o(a) = 12$,
 $[a] = \{\text{id}, a, a^2, \dots, a^{11}\}$